

# XVIII. századi történeti-demográfiai adatok Északkelet-Magyarország görögkatolikus népességéről

## Általános megjegyzések

Előrebocsájtom, nézetem szerint pontos, vagy akár megközelítőleg pontos demográfiai, nemzetiségi, egyházi-vallási statisztikai adatok közlése nem öncélú, számbavételükkel nemcsak a gazdaság- és társadalomtörténet, de a nyelvi kapcsolatok egyik legfontosabb tényezője ragadható meg. A ruszin-magyar, ruszin-román, ruszin-szlovák nyelvi érintkezésre vonatkozó eddigi szakirodalom az interetnikus kapcsolatok e fontos összetevőjét, talán adatok hiányában is, nem vette tekintetbe. Azért is be kell mutatnom ezeket az adatokat, mert Fényes Elek műveinek megjelenéséig nem nyerhetünk hű képet Északkelet-Magyarország nyelvi, felekezeti viszonyairól és lélekszámáról sem.<sup>1</sup>

Az 1773-ban készült helységnévtár, az ún. *Lexicon locorum* feltűnteti ugyan az egyes helységekben domináló nyelvet vagy nyelveket, s rámutat arra is, milyen felekezetű lelkészek vannak bennük. A *Lexicon locorum* azonban a népesség egyházi-vallási, ezzel összefüggésben nyelvi viszonyairól nem nyújt árnyalt képet. A vármegyei összeíráson alapuló összegzés ugyan kimutatást ad arról, melyik helységben milyen felekezetű lelkész működik, de nem tudósít sem ezek híveinek sem a más vallásúak számáról, sem arról nem világosít fel, hogy milyen hitet követtek a városokban.<sup>2</sup> Egyházi-vallási viszonylatban tehát csak a parochiákról tájékoztat, a leányegyházakról nem, az előbbiekről nyújtott megbízható információt viszont nem támasztják alá népességstatisztikai adatok. A modern, polgári népszámlálások megkezdéséig a legmegbízhatóbbnak tartott II. József-kori népszámlálás (1784-87) nem volt tekintettel sem a felekezeti, sem az etnikai-nyelvi viszonyokra, illetve pontosabban csak a zsidók számát adja meg megyénként, városonként, korcsoportok szerint. A grandiózus népességösszeírás adatai egyébként is hiányosan őrződtek

<sup>1</sup> Vö. pl. Fényes Elek: Magyarország 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. I-VI. Pest, 1836-1840; Fényes Elek: Magyarország statisztikája I-III. Pest, 1842-1843; Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és puszta betűrendben körülményesen leíratik. I-II. Pest, 1851.

<sup>2</sup> Vö. *Lexicon universorum regni Hungariae locorum populosorum*. Budapest, 1920. 310-312; Magyarország története. IV/1. 1686-1790. Ember Győző-Heckenast Gusztáv (szerk.) Bp., 1988. 63-71; Magyarország története 1790-1848. Vörös Károly (szerk.) Bp., 1980. 425-441.

meg, a vizsgált területről nem kutathatók Abaúj-Torna, Bereg-Ugocsa és Ung vármegyék községsoros népességstatisztikai adatai.<sup>3</sup>

Még a XVIII. századnál maradván megemlíthetjük, hogy a józsefi népszámlálást megelőző egyik legfontosabb demográfia-történeti forrásnak, az ún. lélekösszeírásokat (*conscriptio animarum*) tartják. A lélekösszeírások helységenkénti adatai a lelkészektől származtak, s az esperes, ill. a megyei tisztviselők készítettek el a járási, megyei összesítéseket. Ez az 1772-ben elrendelt, 1780-ban módosított egyházi-állami összeírás az állónépesség adatait tartalmazza nem, társadalmi állás, nagy, ill. kiskorú ismérvek szerint, továbbá feltünteti a házasságok, születések, elhalálozások tárgyevi adatait szintén szociális rétegenként.<sup>4</sup>

Nyomai vannak annak is, hogy II. József nagyszabású egyházügyi reformjait megelőzően, konkrétan az alsópapság körülményei javításának előkészítéseként országos népességösszeírást rendelt el.<sup>5</sup> Az 1782-es egyházi népességösszeírás rendeltetését, szempontjait tekintve némileg eltér a *conscriptio animarum* jellegétől.<sup>6</sup>

A XIX. század első felére vonatkozó forrásaink is hézagosak. Az 1804-05-ös országos összeírás nem volt tekintettel a népesség nyelvek szerinti megoszlására, nem különültek el bennük a görög- és római katolikus népességadatok, nem vette számba a nemességet sem.<sup>7</sup>

Szirmay Antal vármegyei monográfiáiban szól a számbavett falvak vallási, népi, nyelvi viszonyairól, de lélekszámot nem közöl.<sup>8</sup>

Az 1828. évi országos összeírás során az adózó lakosságot vették számba, s ezúttal sem tüntették fel a népesség nyelvi és felekezeti hovatartozását. A munkácsi egyházmegye első, 1814-ben Kassán kinyomtatott schematizmusa szerint a dioecesia lélekszáma 11 főesperességben, 60 alesperességben, 729 összeírt parochiában 560.462 fő. Az első nyomtatott schematizmus feltünteti tehát a lélekszámot, de az egyes közösségekben használatos nyelvekről nem tudósít.<sup>9</sup>

<sup>3</sup> Danyi Dezső – Dávid Zoltán (szerk.): Az első magyarországi népszámlálás (1784-87). Bp., 1960.

<sup>4</sup> Vö. Fügedi Erik: A 18. századi lélekösszeírások története. Demográfia 9. évf. 1966. 3. sz. 366-381; Kovacsics József: Bevezetés a történeti demográfia forrásainak tanulmányozásába. in. Magyarország történeti demográfiája. Bp., 1963. 7-21.

<sup>5</sup> Az országos méretű összeírás további okairól s tágabb művelődéstörténeti háttéréről ld. Korsáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp., 1983. 367-380.

<sup>6</sup> Udvari István: Adalékok Szabolcs megye történeti demográfiájához (1782). Szabolcs-Szatmári Szemle 1985. 2. sz. 47-52; ruszinul: Удвари И.: Прилоги гу историйней демографий комитату Саболч зоз 1782 року. Нова думка ч. 55. Вуковар, 1986. 57-60; Vö. még: Udvari István: Adalékok a XVIII. századi kárpátukrán hivatalos írásbeliséghez. XVIII. századi cirillbetűs kéziratok Szabolcsban. in. Kunt E. – Szabadfalvi J. – Viga Gy. (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Miskolc, 1984. 135-146. ruszin nyelven: Прилоги о карпатскоукраїнській офіційній преписи XVIII віку (Кирилски рукописи з XVIII віку у Саболчу). Шветлоц. Нови Сад, 1985. 5. 607-625.

<sup>7</sup> Thirring Gusztáv: Az 1804. évi népösszeírás. Statisztikai Szemle XIV. 1936. Bp. 1-21.

<sup>8</sup> Szirmay Antal: Notitia historica comitatus Zempleniensis. Buda, 1804; Szirmay Antal: Szathmár vármegye fekvése, történeti és polgári esmérete. I-II. Buda, 1809-1810.

<sup>9</sup> Vö. Catalogus venerabilis cleri almae dioecesis Munkatsiensis sede episcopali vacante, pro anno MDCCCXIV. Kassa; A munkácsi egyházmegye schematizmusairól ld. Sztripszky Hiador: Egyházi schematizmusaink és a helynevek Зоря-Найна III. 1943. 4. 1-4. 206-228.

A görögkatolikus községekben divatozó nyelvről vagy nyelvekről az eperjesi egyházmegye schematizmusaiban 1821-től,<sup>10</sup> a munkácsi egyházmegye schematizmusaiban 1822-től<sup>11</sup> tájékozódhatunk. Az alább közzétett 1806. évi összeírás a munkácsi püspökség népességéről nyújt minden eddig ismert összeírásnál gazdagabb és pontosabb községsoros adatokat.

## Adatok a munkácsi püspökség népességi viszonyairól

Északkelet-Magyarország görögkatolikus népességének demográfia-történeti viszonyait illetően meglehetősen kevés forrással rendelkezünk. Az 1747-es kongruakiegészítés ügyében készült összeírás elsőrendű forrás a munkácsi egyházmegye lelkészsegeinek helyzetére vonatkozólag a XVIII. század közepén. Azonkívül, hogy leírja a templomok állapotát, felszerelését és jövedelmét, megnevezi a kegyurakat, feltünteti az anyaegyházakhoz tartozó leányegyházakat, a hívők családszámát, a papok és a kántorok jövedelmét. Zemplén megye nem vett részt az összeírásban, így a zempléni adatok hiányoznak.<sup>12</sup>

Az egyházmegye és a vármegye embereiből összeállt bizottságok a kilenc összeírt vármegyében 538 parochiát írtak össze.

Vármegye	Parochiák száma
1. Abaúj	17
2. Bereg	92
3. Borsod	9
4. Máramaros	122
5. Szabolcs	29
6. Szatmár	84
7. Sáros	95
8. Ugocsa	33
9. Ung	57
Osszesen:	538

<sup>10</sup> Schematismus Venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkácsiensis pro anno Domini 1821. Kassa.

<sup>11</sup> Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkácsiensis pro anno domini MDCCCXXII ab effectuata dismembratione anno secundo. Buda, 1822.

<sup>12</sup> Ember Győző: A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsegeinek 1747. évi összeírása. Regnum Egyháztörténeti Évkönyv 1944-46. Bp., 1947. 95-117.

Vizsgálódásainkban biztos tájékozódási pontnak bizonyul Olsavszky Manuel munkácsi püspök Mária Teréziának felterjesztett 1751-es összeírása, mely szerint a tíz összeírt vármegyében a munkácsi püspökség kebelében 804 kizárólagosan görögkatolikusok lakta községben és 452 vegyes vallású és népességű településen mintegy 120 ezer gyónó hívő élt. (personae confessionis capaces)<sup>13</sup>

Vessünk pillantást az Olsavszky által felterjesztett adatokra.

Vármegye	Tiszta gk. települések száma	Vegyes vallású települések száma	Gk. parochiák száma	Gk. parochusok száma	Gyónásra képes gk. száma
Abaúj	17	67	25	25	5020
Bereg	142	10	130	77	11845
Borsod	7	17	7	6	1744
Máramaros	100	8	120	135	16870
Sáros	152	45	155	103	21626
Szabolcs	17	59	41	31	9432
Szatmár	108	18	100	92	10629
Ugocsa	30	16	37	29	4030
Ung	88	73	84	57	11484
Zemplén	143	139	140	130	26421
Összesen:	804	452	839	675	119101

A *Lexicon locorum* községsoros adatainak értékelése önálló tanulmányt igényel. Itt mindössze azt jelzem, hogy a helységnévtár Abaúj, Bereg, Borsod, Szabolcs, Szatmár, Zemplén területéről s a Hajdú-városokból jelentős számú településen jelez magyar görögkatolikus népességet. Figyelemre méltó jelenség az is, hogy Borsod, Abaúj vármegyékből nem mutat ki olyan községet, ahol a ruszin lenne a település domináló nyelve.<sup>14</sup>



Zsetkey András prépost pecsétnyomata. 1782

<sup>13</sup> Magyar Országos Levéltár, Acta Religionaria Fasc. 30. No 971. 1751; Vö. **Basilovits Joannes**: Brevis Notitia Fundationis Theodori Koriathovits olim ducis de Munkacs II. Cassoviae pars IV. Caput XII. 73.

<sup>14</sup> Ennek valószínű okairól ld. **Paládi-Kovács Attila**: Ukrán szórványok a 18-19. században a mai Magyarország északkeleti részén. in: *Diószegi V.* (szerk.): Népi kultúra – népi társadalom. VII. Bp., 1973. 337-339; ruszin nyelven: **Палади-Ковач А.**: Українські острови у нешній Мадярській у XVIII-XIX століттях. *Нова думка* III (1974) ч. 7. 157-161; V. (1976) ч. 11. 113-120.

A vizsgált területről a Lexicon locorum a következő vármegyékben jelez görögkatolikus lakosságot.<sup>15</sup>

Vármegye	Helységek száma	Falu	Mezőváros	Parochusok száma				uralkodó nyelv				
				Rk.	Gk.	Lutheránus	Kálvinista	Magyar	Német	Szlovák	Ruszin	Rómán
Abaúj	228	221	7	40	18	3	41	154	2	72	-	-
Bereg	261	255	6	3	74	-	61	69	5	1	187	-
Borsod	169	159	10	52	10	1	84	148	-	21	-	-
Gömör	230	219	11	25	1	22	38	132	-	99	-	-
Máramaros	139	133	6	4	107	-	5	5	1	-	85	50
Sáros	369	360	9	51	80	9	-	1	1	233	154	-
Szepes	157	147	10	111	11	-	-	-	20	123	14	-
Szabolcs	126	119	7	17	26	-	103	118	1	1	8	4
Szatmár	255	236	19	14	130	-	131	142	11	-	7	98
Torna	42	41	1	6	3	-	10	35	1	14	2	-
Ugocsa	66	62	2	6	40	-	27	28	-	-	45	6
Ung	204	200	4	8	45	3	15	52	-	65	87	-
Zemplén	410	388	22	68	140	1	60	109	3	151	149	-
Hajdúvárosok	6	-	6	-	2	-	5	6	-	-	-	-

Szabolcs, Szatmár, Dél-Zemplén ruszin szórványai a XVII. században s a XVIII. század elején alakultak ki, s a XIX. század közepére zömében megmagyarosodtak.<sup>16</sup>

Nyelvi asszimilálódásukat összetett okok idézték elő. Egy részük olyan vidékről érkezett, ahol magyarokkal éltek együtt. A század derekán Borsod megye szinte valamennyi településén éltek ruszinok, létszámuk azonban a falvak túlnyomó részében elenyésző volt az összlakossághoz képest.<sup>17</sup>

Nem tartom elhanyagolható szempontnak azt sem, hogy a magyar falvakba beköltözött ruszin lakosság számottevő része zsellér volt, vagy zsellérszinten élt. A falvak vezetése a telkes jobbágyok kezében volt, s a vagyoniilag tekintélyesebb elemhez nyelvileg is alkalmazkodtak. Magyarokkal vegyesen éltek a szabolcsi községekben is. Beolvadásukat, nyelváltásukat kétségkívül gyorsította az a körülmény is, hogy már a XVII-XVIII. században is volt olyan magyarajkú görögkatolikus népesség, amelyhez egyházilag is közvetlenül kötődhettek. *Teljes egészében magyar lakosságú volt Hajdúdorog, amely a Felső-Tiszavidéknek a XVII. század közepe óta egyházigazgatási központja volt.*<sup>18</sup>

<sup>15</sup> Vö. Lexicon locorum... 311-312.

<sup>16</sup> Petrov Aleksij: Kdy vznikly ruské osady na uherské Dolní zemi a vübec za Karpaty? Český časopis historický roč. XXIX (1923) sešit 3-4; Петров А.: Пределы угрорусской речи в 1773 г. по официальным данным. Исследование и карты. Материалы для истории Угорской Руси. VI. 1911. Санктпетербург, 70-200.

<sup>17</sup> Veres László: Borsod megye etnikai arculatának változásai a 18. század első felében. in. Interetnikus kapcsolatok. Miskolc, 1984. 27-36; ruszin nyelven: Вереш Л.: Етнични пременки на Горњици у першей половки XVIII століття. Нова думка XIV. 1985. ч. 51. 57-64.

<sup>18</sup> Udvari I.: Adalékok a XVIII. századi hajdúdorogi cirill betűs iratokhoz. in Dobrossy I. – Viga Gy. (szerk.): Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXV-XXVI (1988) Miskolc, 325-341.

A XVIII. század 70-es éveiben e területen is számottevő volt a magyar és a megmagyarosodott görögkatolikusok száma, amit az is mutat, hogy a községek egy részében magyarul vagy magyarul is prédikáltak a görögkatolikus papok.<sup>19</sup> Elgondolkodtató, hogy ekkor Szabolcs megye 129 községéből mintegy 90-ben élt görögkatolikus vallású népesség, a korabeli források ruszinokat ugyanakkor csak 9 községből jeleznek.<sup>20</sup>

Járás	1772 községek száma	1774 gk.parochiák száma	filiák száma	1772 ruszin és magyar nyelv használatos	ruszin nyelv használatos
Kisvárdai	36	6	8	2	-
Bátori	31	14	11	4	2
Dadai	42	8	27	-	-
Nádudvari	20	6	10	-	1
Összesen	129	34	56	6	3

Ezzel összhangban vannak az 1803-as máriapócsi iskolai összeírás adatai. Az összeírás az első olyan dokumentumok közé tartozik, melyek a rutén vallást és nemzetiséget szétválasztják. E szerint a máriapócsi négyosztályos iskolában 1803-ban 102 tanuló tanult, mintegy 30 településről. A tanulók születési helye elárulja, hogy az iskola tanulóinak többsége Szabolcs és Szatmár vármegyéből származott, de Bereg, Szepes, Sáros és Zemplén vármegyéből is érkeztek ide tanulni vágyó fiatalok. A tanulók jelentős részének nemzetisége magyar volt, vallása pedig görögkatolikus.<sup>21</sup>

Tanulók száma		vallása			nemzetisége		
		gk.	rk.	ref.	magyar	ruszin	román
I-II. oszt.	63	48	14	1	26	26	11
III-IV.oszt.	39	37	2	-	30	8	1

Olsavszky 1750-51-es canonica visitatioja idején a Gömör, Torna és Szepes vármegyei görögkatolikus parochiák nem tartoztak a munkácsi püspök közvetlen joghatósága alá, így adataik a püspök felterjesztésében nem szerepelnek. A három vármegye mintegy 25 görögkatolikus parochiáját az esztergomi érsekségből kihalított szepesi és rozsnyói püspökség megalakulása után (1776-1777) csatolták a munkácsi püspökséghez, ugyanígy 1777-ben 5 szepesi parochiát a przemysli püspökség joghatósága alól. Rendelkezésünkre áll a munkácsi püspökség 1792-es

<sup>19</sup> Papp György: Szabolcsi görögkatolikus parochiák. Vármegyei szociográfiák. IV. Szabolcs vármegye. Bp., 1939. 136-146.

<sup>20</sup> Vö. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Levéltár (a továbbiakban SzSzBmLv.) IV.A.1. Fasc.35. No. 54.1772; Hajdúdorogi Püspöki Levéltár (a továbbiakban HPL.) Fasc. 33. No 66. 1774.

<sup>21</sup> Udvari I.: Adalékok a XVIII. századi máriapócsi cirill betűs kéziratokhoz. (Ismeretlen iskolatörténeti adatok Szabolcsból). Szabolcs- Szatmári Szemle 1988. 4. sz. 379-389.

összeírása, mely szerint a hatalmas diócezia kebelében 434.265 hívő élt. A parochiák közül 566-ban volt a liturgia nyelve az egyházi szláv, 164-ben pedig a román nyelv.<sup>22</sup> Az egyházmegye híveinek közel 1/3-a román anyanyelvű volt, jelentős volt a szlovák és a magyar anyanyelvű hívek aránya is.

Vármegye	Görögkatolikus lélekszám 1792	Filiák száma 1792	
		egyház	egyház nélküli
1. Abaúj és Torna	18826	1	234
2. Bereg	37810	60	88
3. Borsod	7307	-	103
4. Gömör	2476	2	15
5. Máramaros	74397	34	9
6. Sáros	42240	51	194
7. Szepes	17888	2	96
8. Szabolcs	21586	4	96
9. Szatmár	72583	16	83
10. Ugocsa	19666	17	22
11. Ung	37323	36	31
12. Zemplén	82160	48	262
Összesen	434265	265	1193

Vármegye	liturgia nyelve 1792	
	egyházi szláv	román
1. Abaúj és Torna	22	-
2. Bereg	75	-
3. Borsod	10	-
4. Máramaros	81	43
5. Sáros	85	-
6. Szepes és Gömör	18	-
7. Szabolcs	31	5
8. Szatmár	15	112
9. Ugocsa	29	4
10. Ung	66	-
11. Zemplén	134	-
Összesen	566	164

Látjuk, az egyházközségek mintegy harmadában a román nyelv volt a liturgia nyelve. Olsavszky M. Manuel püspök a román liturgiai nyelvű parochiákról kikerült növendékek számára az Ugocsa vármegyei Turc községben szervezte meg

<sup>22</sup> *Consignatio parochorum, parochiarum, et filialium, numeri animarum, nec non parochialium proventuum almae dioecesis Munkacsensis per respectivos Comitatum continens eorum subdivisionem in vice-archi-diaconatum facta die 1-a 7-bris. Anno 1792.*

a teológiai képzést, ahol a helyi parochus-főesperes Papp Miklós fiát a „papságra menendő ifiak tanítójává tette”.<sup>23</sup> A Szabolcs vármegyei román liturgiai nyelvű parochiák papjainak egy része a turci iskolában folytatott teológiai tanulmányokat, más része pedig Ungváron, ahol a munkácsi papnevelő intézet átvitele után román szertartástan-professzor működött, s a román liturgiai nyelvű parochiákról kikerült növendékeknek bizonyos tárgyakat, így a liturgiai ismereteket román nyelven tanították.<sup>24</sup> A munkácsi egyházmegye román liturgiai nyelvű parochiái számára szükséges liturgiai-könyveket Bukarestben, Jaşiban, Gyulafehérvárott, Balázsfalván, Fogarasban, Tirgovisten stb. nyomtatott művek alkották.<sup>25</sup>

E fejezetet lélekszámadatokkal zárjuk le. Az 1821-es év adatát a munkácsi és az abból frissen kivált eperjesi püspökség híveinek együttes összege alkotja.<sup>26</sup> Az 1842-es adatot pedig *Fényes Elek* vármegyénként bontott vallási statisztikájából merítettük.<sup>27</sup>

1772	420000 <sup>28</sup>
1792	434265 <sup>29</sup>
1806	541963
1814	560472 <sup>30</sup>
1816	575507 <sup>31</sup>
1821	619643 <sup>32</sup>
1842	671121 <sup>33</sup>

<sup>23</sup> Гаджега Ю.: История ужгородской богословской семинарии в ее главных чертах. Ужгород, 1928. 30.

<sup>24</sup> Vö. HPL Fasc. 9. No 52.1789.

<sup>25</sup> Vö. Inventarium Ecclesiae... Oros HPL Fasc. 33. No 23; Biri Fasc. 33. 19; Kiskálló Fasc. 33. No 15; Napkor Fasc. 30. 48; Érkenéz Fasc. 30. No 46; Vö. még *Hodinka Antal*: A munkácsi görög-katolikus püspökség története. Ungvár, 1910. 700; *Ojtozi Eszter*: A Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Könyvtárának szláv és román cirillbetűs könyvei. Debrecen, 1985.

<sup>26</sup> Schematismus venerabilis cleri dioecesis Eperiesensis graeci ritus catholicorum pro anno Domini 1821. Eperies, 1821.

<sup>27</sup> *Fényes Elek*: Magyarország statistikája. I. k. Pest, 1842. 46-49.

<sup>28</sup> Коломиец И. Г.: Очерки по истории Закарпатья. Пряшев, 1955. 140.

<sup>29</sup> Vö. 22. jegyzet

<sup>30</sup> Ld. a munkácsi püspökség első nyomtatott schematizmusát. Catalogus venerabilis cleri almae dioecesis Munkatsinensis sede episcopali vacante pro anno MDCCCXIV. Kassa.

<sup>31</sup> Schematismus Venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkácsiensis pro anno Domini 1816. Kassa.

<sup>32</sup> Schematismus Venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkácsinensis pro anno Domini 1821. Kassa.

<sup>33</sup> *Fényes Elek*: Magyarország statistikája. I. k. Pest, 1842. 46-49.